

Зоран СТЕВАНОВИЋ, виши архивист
Архив Војводине, Нови Сад

ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРИСАЊА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ У АРХИВИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

САЖЕТАК: У архивској делатности у Републици Србији, архивска грађа се структурише ради израде (научно)информативних средстава: прегледа фондова и збирки, општег инвентара и водича кроз архивске фондове и збирке, односно водича кроз архивску грађу. Структурисањем архивске грађе, додатно наглашавамо њен садржај, тј. сродне карактеристике садржаја различитих архивских целина. Структурисање је вршено на различите начине и уз употребу бројних шема, а затим је прописана и усвојена јединствена класификациона шема према којој архивски фондови и збирке треба да се групишу, како у прегледу, тако и у општем инвентару и водичу. У пракси се међутим показало да многе архивске фондове уз пуно недоумица сврставамо у неку од предвиђених група и да се при томе појављују разне потешкоће и проблеми. Иако је постојећа класификациона шема у употреби већ више деценија, ипак није одговарајућа за архивску грађу која се чува у архивима у Републици Србији, а посебно у Аутономној Покрајини Војводини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: структурисање архивске грађе, преглед фондова и збирки, општи инвентар, водич кроз архивске фондове и збирке, водич кроз архивску грађу, класификациона шема, групе архивске грађе, периодизација

Теоријско интересовање за структуру значајно се развило током 20. века, најпре у лингвистици и теорији књижевности. Трагало се за структуром језика и формом књижевног дела.¹ Постепено, проучавање структура је постало научни метод примењиван и у психологији, етнологији, антропологији, социологији, филозофији и другим друштвено-теоријским областима, које су тежиле нивоу егзактности достигнутом у природним наукама.² Наиме, настао је нов теоријски правац – структурализам, а питање друштвене структуре нашло се у центру многих теоријских разматрања.

Друштвена структура је дубинска форма свих људских односа, којом је обухваћена целокупна друштвена стварност и сва друштвена делатност.

¹ Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd 1969; Boris Ejhenbaum, *Književnost*, Nolit, Beograd 1972, 3–48; Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd 1966.

² Eudenio Donato, Ričard Meksi (pr.), *Strukturalistička kontroverza*, Prosveta, Beograd 1988; Claude Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb 1977.

Структурни поредак уткан је у свако постигнуће, све резултате и домете, све оно што се у друштву остварује, у сва документа која настају а потом сведоче о једном времену. У архивској грађи, друштвена структура се најјасније препознаје. Штавише, у структури друштвеног уређења и државне организације дата је сродност провенијенције архивске грађе на основу које би она требало да се групише.

Под структурисањем архивске грађе подразумевамо груписање постојећих архивских фондови и збирки према сродности, чиме се добија јаснији приказ и потпунији увид у архивску грађу која се чува у архивима. Структурисање представља идеално, логичко груписање и приказивање архивске грађе, те не обухвата послове премештања, смештања, ређања или физичког манипулисања. У стручној литератури, понекад се структуром архивске грађе назива распоред грађе једног ствараоца према делатностима које је обављао, његовој унутрашњој организацији и устројству,³ међутим то овог пута није предмет наших разматрања.

Једнозначно, у овом раду под структуром мислимо на међусобни однос група фондова и збирки, а под групом низ фондова или збирки повезаних заједничким карактеристикама.⁴

У Републици Србији, архивска грађа се најчешће структурише на основу правила и упутстава која важе за израду (научно)информативних средстава, у која спадају преглед фондова и збирки, општи инвентар и водич кроз архивске фондове и збирке, односно водич кроз архивску грађу, а чија израда произилази из законске обавезе.⁵ На овај начин, архивска грађа се структурише степенасто, тако што се најпре дели у три групе: у прву спадају архивски фондови државних органа, установа, организација и других институција, у другу породични и лични архивски фондови и у трећу збирке; а потом се на дубљим нивоима грађа додатно дели према областима друштвених делатности, односно историјским периодима.

Ипак, у свакодневном архивском раду није увек потпуно јасна разлика између водича, прегледа и општег инвентара, њихове улоге, приоритета и карактеристика у погледу обима и врсте описа грађе. У архивској теорији и стручној литератури, као и у архивским стручним упутствима и прописима, такође постоје недоумице, противречности и непрецизности у ве-

³ Богдан Лекић, *Архивистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 137–138.

⁴ Mirko Androić i dr. (pr.), *Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1972, 26.

⁵ Закон о културним добрима, *Службени гласник РС*, бр. 71/94, 52/2011 – др. закони и 99/2011 – др. закон.

зи са обимом и врстом података (научно)информативних средстава у којима је грађа структурисана.

Преглед фондова и збирки – садржај и структура архивске грађе

Под прегледом фондова и збирки подразумевамо информативно средство чији је основни циљ да изложи основне податке о укупној архивској грађи или групи грађе у једном архиву, у више архива или у свим архивима на једној територији, односно у оквиру једне државе.

Уџбеник из архивистике (1986) познаје само „преглед фондова”. У уџбенику пише: „Први увид у грађу неког архива може се добити преко прегледа фондова. То је прво, привременог карактера информативно средство, којим се жели показати постојање одређених фондова и открити њихова садржина ради искоришћавања у научне и друге сврхе.”⁶ Напротив, уџбеник из архивистике (2006) казује да преглед фондова и збирки „има задатак да пружи информацију квантитативног карактера о фондовима и збиркама архива”, а даље се објашњава да ово информативно средство треба да садржи основне податке о архивским целинама. Поред назива фонда или збирке и распона година грађе, који су неизоставни, основне податке још чине и количина грађе, стање сређености, врста израђених информативних средстава, врста делатности, структура и физичко стање грађе, да ли је грађа снимана, објављене публикације о њој. Ипак, изузев количине грађе остали набројани подаци првенствено нису квантитативног карактера, мада се неким од њих може придружити и квантификација. Међутим, уџбеник из архивистике (2006) наглашава и то да се прегледом даје увид у бројност архивских фондова и збирки.⁷ Ипак, не можемо да занемаримо да сваки преглед фондова и збирки пружа и увид у садржај архивске грађе, како је наведено у уџбенику из архивистике (1986). Премда нам се чини да је у овом уџбенику преамбициозна тврдња да прегледи фондова откривају садржину фондова ради коришћења у научне и друге сврхе, ипак је евидентно да прегледи фондова и збирки дају приказ и увид у садржај архивске грађе, не мање него у њен квантитет.

У структурализму, који се развио под утицајем француске лингвистике, руског формализма у лингвистици и књижевности и прашке фоноло-

⁶ Ivanka Bruk, Ljubodrag Popović, *Arhivistika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1986, 125–126.

⁷ Б. Лекић, *Архивистика*, 168–169.

шке школе,⁸ структура је најчешће схваћена као форма. Уколико бисмо пошли од овог гледишта, структурисање архивске грађе, што је у основи приказивање друштвене структуре, представљало би утврђивање целовитог система различитих група грађе, њихових формалних веза и односа и чврсте хијерархијске поделе; а уз квантификоване елементе описа, структура би се још више приближила идеалу тачности и прецизности која је карактеристична за природно-математичке науке. Схватање структуре би се, дакле, сводило на посматрање односа њених елемената, што је према овом гледишту највиша сазнајна вредност. Значење елемената структуре би се конституисало формално, из њихових међусобних разликовања у дискурсу формираном око концепта структуре, кроз игру структуре у којем ни један елемент није средиште,⁹ а не тиме што би ови елементи реферисали на неки индивидуално-историјски садржај. На пример, елементи структуре архивске грађе „управа“ и „судство“ били би одређени као различите гране власти, а њихова архивска грађа груписана у засебне групе с обзиром на различите типове стваралаца, који заузимају другачија места у државној организацији. Тиме би се структурисање показало као један аналитички модел који тежи крајњем упрошћавању и генералисању и који би промашивао све оно што је посебно и непоновљиво.

Ипак, у вези са структурисањем архивске грађе, ближа нам је она лингвистичка парадигма о структури на основу које елементе структуре схватамо у нераскидивој вези са садржајем. Сваки елеменат структуре је целина која настаје спајањем израза и садржаја, форме и супстанције, и подразумева заједничку зону смисла која може бити обликована на различите начине.¹⁰ Стога, преглед фондова и збирки, као и било које друго (научно)информативно средство које укључује структурисање архивске грађе, исказује уједно и њен садржај, јер групе друштвених делатности и шири историјски периоди према којима се архивска грађа структурише, представљају именитеље заједничког садржаја за различите архивске целине. Надаље, ове групе, као елементи структуре, реферишу на појединачне фондове и збирке као различите и јединствене начине обликовања заједничког садржаја; а већ из њихових назива можемо да сазнамо и да закључимо не само то да се нпр. ради о привредној, просветној или војној архив-

⁸ C. Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, 43–45; Mišel Fuko, *Spisi i razgovori*, Fedon, Beograd 2010, 314–315; Rudi Supek, „Strukturalna antropologija Cl. Lévi-Straussa”, у: Klod Levi-Stros, *Divlja misao*, Nolit, Beograd 1978, 14–16; Sreten Marić, „Sosirova lingvistika i misao o čoveku”, у: F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, XXVIII–XXXII.

⁹ Žak Derida, „Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka”, у: E. Donato, R. Meksi (pr.), *Strukturalistička kontroverza*, 289–292.

¹⁰ Louis Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1980, 51–60.

ској грађи, или о грађи из ширих историјских периода као што су феудални или капиталистички, него и конкретнији садржај: ближе време настанка, нпр. револуционарни, међуратни или послератни период, време кнежевине, краљевине или републике, односно самосталности или туђинске власти; потом и прецизан распон година деловања ствараоца; место и територију његове надлежности; припадност конкретној држави, појединачној војној или црквеној организацији и слично.

С друге стране, уџбеник из архивистике (2006) разликује како структурни, тако и хронолошки тип прегледа фондова и збирки. У хронолошком се архивске целине набрајају према временском низу настанка архивске грађе, без неког посебног структурисања и раздвајања у групе. Овај уџбеник говори такође о прегледима фондова и збирки према одређеној врсти друштвене делатности и за одређене територије, а можемо додати да су могући и прегледи за одређене историјске периоде. Спомину се и оперативни прегледи с подацима о стању сређености и обрађености фондова. Свакако, сви ови типови прегледа фондова и збирки могу да се уреде хронолошки, а код неких је могуће и структурисање архивске грађе, нпр. код прегледа за одређену територију или код оперативних прегледа. Ипак, нејасно је зашто је у уџбенику, преглед фондова и збирки дефинисан као информативно средство општег типа, када се исто тако набрајају и они прегледи за које морамо да кажемо да су ужег типа, јер и сам уџбеник дефинише да су општа информативна средства само она која обухватају целокупну архивску грађу.¹¹ Према уџбенику из архивистике (1986), преглед фондова би требало такође да садржи основне податке о историјату ствараоца фондова, што значи да би ово информативно средство у том случају имало и елементе научноинформативног средства. Јасно је, да би се на овај начин додатно предочио и садржај архивске грађе, односно елементи на основу којих се грађа структурише.

Подаци до којих смо дошли током анализе рада најстаријих архива општег типа у Републици Србији, Архива Србије и Архива Војводине, пружају увид у то да се у овим установама дуго након оснивања нису израђивали прегледи фондова и збирки, нити општи инвентари, а ни водичи, премда су израђивана друга (научно)информативна средства и објављиване белешке о фондовима.¹² Прва разматрања о прегледу фондова и збирки појавила су се половином 20. века, када у националној архивској теорији и

¹¹ Б. Лекић, *Архивистика*, 166.

¹² Олга Радуловић, *Преглед научно-информативних средстава о грађи у Архиву Србије*, Архивски преглед, год. 1980/бр. 2, Београд 1980, 77–86; Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. 1–14, Нови Сад 1928–1940.

практи још није био довољно разрађен појам овог информативног средстава, те је оно схваћено тек као архивски списак. Убрзо, преглед је добио и друга одређења која су такође блиска данашњем схватању прегледа: систематски преглед фондова, табеларни преглед група и фондова, шема архива, структурни план архива, инвентарни план.¹³ Такође, често се преглед фондова и збирки мешао са општим инвентаром или водичем.

У прве прегледе у Архиву Србије наведени су и они који су сачињени 1951. и 1954. године¹⁴ и у којима су фондови и збирке, а код неких фондова и одељења, дати у виду списка. Ради се, дакле, о рудиментарним облицима прегледа фондова и збирки. Ипак, у прегледу из 1954. године, архивска грађа је сврстана у групе, али према непрецизно дефинисаним критеријумима, односно према врстама архивских целина и областима друштвених делатности, док неки фондови чине засебне целине ван свих осталих група грађе. Занимљиво је, да је овај преглед назван „општим инвентаром“. Преглед из 1960. године већ даје ближе податке о количини грађе и сређености фондова, збирки и њихових одељења у Архиву Србије. Грађа је подељена, тако да прву групу чине фондови и збирке са даљим подгруписањем према областима друштвених делатности, другу групу чини издвојена грађа, тј. веома важна документа која су појединачно пописана, док је у трећој групи непрегледана и непроверена грађа.¹⁵ Архив Србије је 1967. године издао преглед,¹⁶ који је у односу на претходне знатно сложенији, свеобухватнији и целовитији, са много више података о архивским целинама. Архивска грађа је груписана по историјским периодима и врстама архивских целина, а постоји и посебна група фондова задружног периода. На крају књиге је дат Регистар фондова и збирки, који у ствари представља абецедни попис фондова и збирки. С обзиром на историјске белешке, приказану класификацију архивске грађе унутар фондова према организационим јединицама, садржају грађе, описе за групе фондова и остале елементе, овај преглед више личи на водич кроз архивску грађу, односно водич кроз фондове и збирке. Штавише, у националној библиотечкој бази података COBIB. SR, књига је препозната, заведена и обрађена као водич.

¹³ Lazar Ćelap, *O inventarisanju arhiva*, Arhivist, god. V/sv. 2, Beograd 1955, 86; Olga Jaćimović i dr. (pr.), *Iz arhivistike. Priručnik za službenike arhiva*, Državni arhiv NR Srbije – Stalni stručni tečaj za arhivske pomoćnike, Beograd 1959, 132.

¹⁴ Anka Petranović i dr. (pr.), *Fondovi i zbirke Arhiva Srbije*, Arhiv Srbije, Beograd 1967, 5; Милорад А. Шошкић (ур.), *Државна архива Народне Републике Србије 1900–1950*, Научна књига, Београд 1951, 117–118; Sava Vukićević, *Opšti inventar Državne arhive NR Srbije u Beogradu*, Arhivist, god. IV/sv. 2/dod. 2, Arhiv Srbije, Beograd 1954, XIII–XVII.

¹⁵ Jelena Milić-Grčić, Olga Jaćimović, *Arhivska građa Državnog arhiva NR Srbije*, Arhivski almanah, god. 1960/sv. 2–3, Beograda 1960, 379–399.

¹⁶ A. Petranović i dr. (pr.), *нав. дело*.

Међу документима, сачувани су такође спискови архивске грађе Државне архиве у Новом Саду (данас Архив Војводине), настали у време окупације 1942. године, у којима су набројани важни фондови које је чувала ова установа.¹⁷ Касније, 1960, израђен је „инвентар“ Архива Аутономне Покрајине Војводине (тадашњи назив Архива Војводине), али није био објављен. Овај својеврсни преглед даје попис фондова старог периода без неког посебног реда, односно податке о сређености фонда, изради информативних средстава и кратке црте о историјату фонда.¹⁸ Први обимнији преглед фондова и збирки објавио је 1962. године Савет за културу Аутономне Покрајине Војводине.¹⁹ Преглед је обухватио целокупну архивску грађу која се налазила у архивима у АП Војводини. Фондови и збирке нису структурисани, али је у виду помоћног апарата дат предметни регистар, у којем су груписани према врстама архивских целина, областима друштвених делатности и врстама архивских докумената. Ове разнорodne групе грађе стоје у истој равни подела, али су неке од група додатно подељене на подгрупе.

Први преглед у којем је представљена архивска грађа свих југословенских архива дат је у приручнику из архивистике (1959).²⁰ Описани су сви архиви и вредност архивске грађе коју чувају, набројани су њихови најважнији фондови и збирке, односно групе архивске грађе, те језик грађе, објављени извори и публикације. Едиција *Архивски фондови и збирке СФРЈ*, састављена од девет књига које су у издању Савеза друштава архивских радника Југославије излазиле од 1977. до 1986. године, представљала је велики подухват, не само стога што је едиција дала целокупан преглед фондова и збирки за све тадашње републичке и покрајинске архиве, као и за савезни архив, већ и зато што су утврђена општа правила за израду прегледа фондова и збирки, која су важила за све архиве.²¹ Обликована је шема за структурисање архивске грађе према врстама архивских целина, областима друштвених делатности и историјској периодизацији, која

¹⁷ Архив Војводине (АВ), Нови Сад, Ф. 121, Архив Војводине (1926–), 1926–1991, Реституције, Строго поверљиви списи Државне архиве Србије; Документи који се односе на реституције, 1975: *Испит из аустријских архива у вези са спровођењем архивског споразума из 1923 године и реституције културних добара из Аустрије и забелешка о Морнаричкој библиотеци у Пули*, 127.

¹⁸ АВ, Ф. 121, Документи који се односе на реституцију, 1945–1964, 1974, 1990: Инвентар Историјског архива АПВ 1960.

¹⁹ Velimir Mihajlović, Sredoje Lalić, *Архивски фондови у Војводини*, Savet za kulturu Autonomne Pokrajine Vojvodine, Novi Sad 1962.

²⁰ О. Јаџимовић, *Из архивистике*, 9–50.

²¹ Osnovna pravila za pripremu publikacije „Архивски фондови и збирке у архивима и архивским оdeljenjima у СФРЈ”, *Архивист*, god. 24/sv. 2, Beograd 1974, 182–197.

је касније постала важан и обавезан део и других (научно)информативних средстава. Циљ едиције је био да „у концизном облику систематизовано изложи основне податке о свим архивским фондовима и збиркама који се чувају у архивима и архивским одељењима (називи архивских фондова и збирки, седишта и време постојања стваралаца архивских фондова, распон година архивске грађе фондова и збирки, количина архивске грађе, називи израђених информативних средстава и стање сређености грађе архивских фондова и збирки).”²² Уз то, дати су такође подаци о архивским установама, стању делатности у њима, као и библиографија архивских публикација. Књиге из едиције *Архивски фондови и збирке СФРЈ* се и данас често користе у информативне сврхе и још увек представљају узор и модел приликом приређивања прегледа фондова и збирки и сличних издања. На тај начин, показало се да прегледи фондова и збирки не морају да буду информативна средства „привременог карактера”, како то наводи уџбеник из архивистике (1986).

Архив Југославије је 1985. године издао преглед фондова и збирки са потпуно специфичним структурисањем архивске грађе на историјске периоде кроз које је пролазила југословенска држава, а потом области друштвених делатности и врсте правних субјеката.²³ У сарадњи са осталим архивима у Републици Србији, Архив Србије је 2016. године приредио два тома књиге *Архиви у Србији*, а поднаслов другог тома је насловљен *Преглед фондова о збирки*.²⁴ Ипак, ради се о списку свих фондова и збирки, које архиви у Србији чувају и стручно одржавају, уз податке о количини архивске грађе.

Општи инвентар – првенство структуре архивске грађе

Општи инвентар је истовремено означен као документација и информативно средство општег типа о архивској грађи. У уџбенику из архивистике (2006) се каже да општи инвентар „има карактер информативног средства, мада има неких елемената и научноинформативног средства.”²⁵ Премда се ова теза даље не објашњава, вероватно се мисли на белешке о фондовима и збиркама које су саставни део општег инвентара. Подзакон-

²² Sredoje Lalić (gl. i odg. ur.) *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ. SAP Vojvodina*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1977, 9.

²³ Bogdan Lekić i dr., *Arhiv Jugoslavije. Vodič za korisnike arhivske građe*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1985.

²⁴ Мирослав Јовановић, Весна Башић (ур.), *Архиви у Србији*, том II, *Преглед фондова и збирки*, Архив Србије, Београд 2016.

²⁵ Б. Лекић, *Архивистика*, 167.

ским актом,²⁶ општи инвентар је одређен као обавезна документација, која се у архивима води уз регистар архивске грађе.

Приручник из архивистике (1977) не разликује преглед фондова и збирки, те се објашњава да опште инвентаре „негде називају и прегледима.“²⁷ У предавањима из архивистике из 1968. године препознате су обе врсте. Посебно се набраја општи инвентар, а посебно „преглед фондова и збирки одређене архивске установе“, али осим набрајања нема даљих објашњења.²⁸ Уџбеник из архивистике (1986), поред тога што раздваја према врсти и садржају преглед фондова и збирки и општи инвентар, ипак није успео потпуно јасно да изложи специфичну разлику сваког од њих. Дефиниције се значајно поклапају, јер врло слично као и за преглед фондова и збирки, у уџбенику се каже да је општи инвентар „прво информативно средство о садржини грађе.“²⁹ Остаје нејасно које од „два прва“ информативна средства је ипак приоритетно. Ово питање је врло важно за структурисање архивске грађе, јер структура која је једном развијена треба да се усвоји и у другим (научно)информативним средствима које израђујемо. Потпуно би било непримерено да се примењује више различитих начина структурисања за исту архивску грађу.

У вези са општим инвентаром, уџбеник се у ствари држи прописаних стручних упутстава (1968, 1985)³⁰ где је одређен појам овог информативног средства: „Општи инвентар служи као: а) основни документ за заштиту целокупне архивске грађе једног архива, б) документација о културном добру, в) прво информативно средство о садржини грађе појединих фондова и збирки“. Даље је одређено да је прво питање које се регулише у вези са општим инвентаром структурна шема инвентара, која „обухвата податке о подели целокупне грађе једног архива на одређене групе фондова и збирки.“ На тај начин, чини се да би општем инвентару требало да се да првенство о питању структурисања архивске грађе, с обзиром на то да преглед фондова и збирки и водич кроз архивске фондове и збирке, односно водич кроз архивску грађу не морају нужно да буду структурног типа, нити да обухвате сву архивску грађу једног архива. Првенство општег инвен-

²⁶ Правилник о регистрима архивске грађе, *Службени гласник РС*, бр. 24/97.

²⁷ Stjepan Bačić i dr., *Priručnik iz arhivistike*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977, 179.

²⁸ Ivan Beuc, *Arhivistika. Predavanja dr Ivana Beuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968. godine*, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1968, 97.

²⁹ I. Bruk, Lj. Popović, *Arhivistika*, 113–116.

³⁰ Упутство о општем инвентару архивске грађе, Архивски преглед, год. 1968/бр. 1–2, Београд 1968, 110–114; Упутство о изменама и допунама упутства о општем инвентару архивске грађе, Архивски преглед, год. 1985/бр. 1–2, Београд 1987, 190–192.

тара, када се ради о структурисању архивске грађе, предвиђа и уџбеник из архивистике (2006), истичући: „Прегледи фондова и збирки према структури општег инвентара [...] најчешће се израђују јер имају највећу употребну вредност“, и даље: „Израда структурног водича [кроз архивску грађу] се заснива на структурној шеми општег инвентара“.³¹

У складу са упутствима, општи инвентар се израђује тако што се најпре попуњавају прописани обрасци, у којима су садржани сви важни подаци о фонду или збирци. Образац 1 користи се за опис фонда или збирке у целини, и требало би да садржи: инвентарни број, назив фонда или збирке са распоном година, називе организационих јединица, број пријемне књиге и депоа, степен сређености, израђена информативна средства, укупну количину архивске грађе (списи и књиге) са распоном година, степен очуваности и језик грађе, податке о излучивању, лечењу, снимању и публиковању архивске грађе и белешку о фонду. Код фондова сложене структуре уз образац 1 користи се додатно и образац 2. У њему би требало да су садржане готово идентичне рубрике, али да се односе на опис посебних организационих јединица, односно одељења или серија у фонду. Овако израђени обрасци за све фондове и збирке једног архива, уз њихово структурисање, чине општи инвентар. Важећа структурна шема подразумева да се архивска грађа најпре подели према врстама архивских целина, а потом да се фондови групишу по областима друштвених делатности, односно историјским периодима.

Без обзира на то што смо до сада углавном учавали теоријске противречности, даље ћемо се све више сусретати и са недоследностима између стручних упутстава, прописа, као и недоследностима у пракси. За разлику од упутстава о општем инвентару, Правилник о регистрима архивске грађе предвиђа само образац 1 за општи инвентар, док се образац предвиђен за књигу пријема архивске грађе (улазни инвентар) назива обрасцем 2. У сагласју са Правилником, скрипта из архивистике за полагање стручног архивистичког испита, састављена 2016. године,³² када говори о општем инвентару, спомиње само образац 1. Занимљиво је да се у Архиву Војводине израђује образац 1, али у исто време постоји пракса да се за сваки фонд или збирку воде још и друга два обрасца, који се умећу у досије фонда или збирке. Ови обрасци су слични са обрасцима који су прописани упутствима за општи инвентар, али ипак нису идентични. Наиме, за фондове са једноставном структуром или збирке испуњава се образац I, док се

³¹ Б. Лекић, *Архивистика*, 167, 174.

³² Вера Филиповић, Љубинка Шкодрић, Александар Марковић (пр.), *Архивистика. Предавања*, необјављена скрипта, Архив Србије, Београд 2016, 69–73.

код сложенијих фондова користи образац II за целокупни опис, а образац I за опис посебних организационих јединица, односно одељења или серија у фонду или збирци. Без обзира на једну или другу праксу, у Архиву Војводине се обрасци свих фондова и збирки не повезују у целину, те се не врши структурисање архивске грађе на начин како то захтева општи инвентар.

Водич – противречности у теорији, пракси, терминологији и прописима

Уџбеник из архивистике (2006) разликује „водич кроз фондове и збирке“ и „водич кроз архивску грађу архива“.³³ Водич кроз фондове и збирке је схваћен као информативно средство општег типа, које је „по садржини информација и подацима“ веома слично са прегледима, те се закључује да „у случајевима када су урађени прегледи фондова и збирки, само се изузетно раде водичи.“ Међутим, каже се и то да се ови водичи разликују од прегледа јер „могу бити рађени за одређене фондове и збирке са општим указивањем на садржајни значај архивске грађе“, нпр. за посебне историјске периоде, појединачне области друштвене делатности, односно архивску грађу сродног садржаја. Да ли то онда значи да ови водичи ипак могу бити и ужег типа, јер у уџбенику пише: „Општа информативна средства називају се зато што обухватају целокупну грађу архиву.“³⁴ Да ли „опште указивање на садржајни значај“, које у уџбенику није даље прецизирано, представља неки нови, додатни критеријум према којем се оно што иначе називамо информативним средством ужег типа ипак сврстава у информативна средства општег типа?

С друге стране, за водич кроз архивску грађу архива се каже да „представља прво и основно научноинформативно средство општег типа [...] [које] информише о садржајном значају и структури информација и података фондова и збирки.“ Насупрот, у овом раду смо већ донели закључак да о питању структурисања архивске грађе првенство припада општем инвентару. У складу с тим, и сам уџбеник говори о водичу заснованом на структурној шеми општег инвентара. Међутим, уџбеник предвиђа и тематски тип водича кроз архивску грађу архива, што би подразумевало сасвим другачије груписање, нпр. према научним областима, неком посебном историјском периоду, важном историјском догађају или према једној од области друштвених делатности. Ипак, и овде примећујемо нејасноће, те

³³ Б. Лекић, *Архивистика*, 169, 174–176.

³⁴ Исто, 166.

бисмо насупрот уџбенику морали да сврстамо тематски водич у водиче ужег типа.

Скрипта из архивистике (2016) препознаје и говори о водичу општег типа за целокупну архивску грађу и о водичу ужег типа за групу фондова или један фонд.³⁵ Обе врсте водича су у скрипти названи информативним средствима, иако се о њима говори у одељку под насловом „39. Научно информативна средства – појам и врсте“. Под истим насловом спомињу се и друга „информативна средства“: прегледи, општи инвентар, сумарни инвентар, аналитички инвентар, каталози, регеста. Нека од њих су заиста информативна, а нека су научноинформативна средства. У скрипти, посебно поглавље је посвећено водичу општег типа, где је он именован као „водич кроз архивску грађу фондова и збирки“ и дефинисан као „научно-информативно средство општег типа преко којег се јавности представља целокупна архивска грађа једне архивске установе“, односно чији је основни задатак „да информира о садржају фондова и збирки.“ Ипак, и овде се јавља нејасноћа када се даље објашњава да водич кроз архивску грађу фондова и збирки може да се израђује у више облика, као „водич за једну земљу, за један архив, за један одређени фонд или збирку.“ То значи, насупрот почетној дефиницији, да овај водич може да се односи и на архивску грађу више установа; и друго: није ли водич за један одређени фонд или збирку ипак водич ужег типа? Што се тиче израде водича кроз архивску грађу фондова и збирки, објашњава се да она подразумева структурисање архивске грађе према структурној шеми општег инвентара, односно поделу по архивским целинама, областима друштвених делатности и историјским периодима.

Приручник из архивистике (1977) говори о „водичу кроз архивску грађу“ као научноинформативном средству у којем се „даје разрађенији глобални садржај архивских група и одговара на низ нових питања, а нарочито у вези с историјатом ствараоца архивске грађе и сваког фонда понаособ [...] Главна карактеристика водича су, дакле, ти историјати и сажети описи садржаја.“³⁶ Приручник разликује структурни и тематски тип водича. Уџбеник из архивистике (1986) користи једноставан термин „водич“ и под тиме подразумева информативно средство помоћу којег се јавност упознаје „са богатством архивске грађе, њеним саставом и садржином фондова.“³⁷ Међутим, међу елементима водича које уџбеник наводи налазе се и они који се обично користе код научноинформативних средстава. То

³⁵ В. Филиповић, Љ. Шкодрић, А. Марковић (пр.), *Архивистика. Предавања*, 68, 75–77.

³⁶ S. Bačić i dr., *Priručnik iz arhivistike*, 208–212.

³⁷ I. Bruk, Lj. Popović, *Arhivistika*, 127–129.

се у првом реду односи на историјску белешку, за коју се у уџбенику ипак каже да „треба да буде сасвим кратка.“ Уџбеник не претпоставља јединствено структурисање архивске грађе и првенство општег инвентара о том питању, већ се објашњава да водич подразумева поделу архивске грађе, која може бити обављена на више начина, а према шеми усвојеној у архиву.

У архивима у Републици Србији, у пракси су се данас усталила два слична назива за исту врсту. Било да говоримо о водичу кроз фондове и збирке или о водичу кроз архивску грађу, ради се о једном истом научно-информативном средству. Скрипта из архивистике (2016) су покушала да превазиђу ову термилошку разлику, али је изабран плеонастички наслов: водич кроз архивску грађу фондова и збирки. Како термилошки, тако и у схватању суштинских карактеристика, водич се често меша са прегледом фондова и збирки, премда су разлике евидентне. Прегледи „често одговарају на мањи број питања него водич, или много сажетије и мањкавије.“ Термин водич „у литератури понекад добија карактер генерика, па се чак изједначаје с општим појмом научноинформативних средстава.“³⁸ Тако нпр., „водич“ који је у едицији *Издања архива* издала Српска академија наука и уметности 2017. године за архивску грађу Српског ученог друштва, има све карактеристике аналитичког инвентара.³⁹ Слично је и са „водичем“ зајечарског Архива, који је објављен 2016. године⁴⁰ и који се, у ствари, највећим делом састоји од аналитичког инвентара за највредније фондове. Поред тога, у „^{водич}у“ је дат и преглед штампе која је излазила у Тимочкој крајини и чије примерке Архив чува. С друге стране, специфичност водича за фонд Књажевска канцеларија, који је Архив Србије издао још 1967. године,⁴¹ као свој први водич, састоји се у томе што су дати кратки описи предмета, који су подељени према одељењима фонда, затим у оквиру сваког одељења према великом броју разноврсних предметних одредница, а потом и према годинама. Данас се за појединачне фондове ретко израђују водичи, већ пре свега сумарни и аналитички инвентари и каталози.

Узимајући у обзир различита теоријска схватања и то да је у архивској теорији и пракси превладало једно становиште о водичу, закључујемо: Водич кроз фондове и збирке, односно водич кроз архивску грађу је

³⁸ S. Bačić i dr., *Priručnik iz arhivistike*, 211.

³⁹ Василије Ђ. Крстић, Драгослав Опсеница, Миле Станић, *Водич кроз архив Српског ученог друштва 1864–1892*, Српска академија наука и уметности, Београд 2017.

⁴⁰ Надежда Педовић, Иван Потих, *Водич кроз архивске фондове и збирке од изузетног значаја Историјског архива у Зајечару (1833–2002) са прегледом штампаних листова (1889–1989)*, Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар 2016.

⁴¹ Јелена Милић-Грчић, *Књажевска канцеларија 1815–1839*, Архив Србије, Београд 1967.

научноинформативно средство чији је основни циљ да изложи све важне податке у вези са целокупном архивском грађом, или групом грађе, једног архива, више архива или свих архива на једној територији, односно у оквиру једне државе. Водич садржи податке о количини и садржају архивске грађе, о њеним ствараоцима и о установама у којима се чува и стручно одржава. Према начину на који се уређује, водич може да буде структурног, хронолошког или тематског типа или уређен према редоследу фондова и збирки у регистру архивске грађе. Данас се обично израђују водичи за целокупну архивску грађу једног архива.

Архив Србије, у сарадњи са Друштвом архивиста Србије и Заједницом архива Србије, започео је 1968. године са радом на едицији *Водич кроз архивску грађу Србије*, која је требало да обухвати архивску грађу свих архива у Србији, тако што би били израђени водичи за сваки архив посебно. Основана је Редакција, направљен је план издавања и упутство за рад. Замишљено је да у складу са упутством свако појединачно издање водича буде састављено од историјата архивске установе и описа фондова и збирки, те да се архивска грађа структурише према шеми општег инвентара.⁴² Први водич у овој едицији је израђен за Архив Србије, први том 1973, а други том 1975. године. Према тадашњој структурној шеми општег инвентара Архива, архивска грађа је најпре груписана на стари и нови период, а потом је стари период, који је представљен у првом тому *Водича* подељен на: фондове институција старог периода (до 1941), личне и породичне фондове и збирке; док је нови период представљен у другом тому и подељен на: фондове органа власти, управе и радних организација, фондове задружних организација, фондове друштвено-политичких организација, личне и породичне фондове и збирке.⁴³

Међутим, водичи за архиве у АП Војводини нису одмах објављивани у едицији *Водич кроз архивску грађу Србије*, већ у едицији коју је започела Заједница архива Војводине под насловом *Научно-информативна средства о архивској грађи у архивима Војводине*. Најпре, 1970. године, издат је водич за Историјски архив Суботица,⁴⁴ а до 1993. године објављени су водичи и за све остале архиве у АП Војводини. Фондови и збирке су изло-

⁴² Босилка Михаиловић, *Издава Водича кроз архивску грађу Србије*, Архивски преглед, год. 1970/бр. 1–2, Београд 1970, 23–31; Јелена Недељковић, *Водич кроз архивску грађу Србије*, Архивски преглед, год. 1990/бр. 1–2, Београд 1990, 30–39.

⁴³ Јелена Недељковић, Емилија Ђукнић, Смиљка Ђурић, Олга Јахимовић (пр.), *Водич Архива Србије*, књ. 1, Београд 1973; Даница Ј. Гавриловић (пр.), *Водич Архива Србије*, књ. 2, Београд 1975.

⁴⁴ Emil Vojnić, Ulmer Gašpar, Mirjana Dimitrijević, Terezija Buljovčić, *Vodič kroz arhivske fondove*, sv. 1, *Istorijski arhiv Subotica*, Arhiv Vojvodine, Sremski Karlovci 1970.

жени према хронолошком принципу, односно времену настанка архивске грађе. Уједно, у виду помоћног апарата, у водичима су такође дати абecedни регистар фондова и збирки, топографски регистар, у којем су фондови и збирке груписани према местима стваралаца, као и предметни регистар с груписањем фондова према областима друштвених делатности, врстама правних субјеката и врстама архивских целина, с тим да ови предметни критеријуми нису били рангирани, већ се разнородне групе грађе налазе у истој равни поделе. Архив Војводине је 1999, објавио ново издање водича,⁴⁵ у којем су према редоследу уписа у регистар архивске грађе приказани фондови до броја сто педесет. На крају књиге су дати азбучни именослов фондова, као и географски именослов према местима стваралаца фондова.

У периоду након 2000. године, додатно је уложен труд архивиста је резултирао унапређењем едиције *Водич кроз архивску грађу Србије*. Редакција је реконструисана 2002. године, донесен је Правилник о раду Редакције и Упутство за израду *Водича кроз архивску грађу*. У Упутству, које је и данас на снази, прецизно су прописани елементи водича: историјат установе, опште карактеристике архивске грађе, описи фондова и збирки (назив фонда или збирке, историјска белешка о фонду или збирци и њеном ствараоцу, анотација, информативна средства о грађи и библиографија о фонду или збирци), те помоћни апарат: библиографија издања архива, списак скраћеница, илустрације важних докумената, попис насељених места, регистри и садржај. Упутство предвиђа структурисање архивске грађе према шеми општег инвентара, односно према врстама архивских целина, а затим и према областима друштвених делатности, односно историјским периодима. Одлучено је и то, да се израде нови водичи за архиве у АП Војводини, те да буду саставни део едиције *Водич кроз архивску грађу Србије*, али у виду посебног кола под називом *Водич кроз архивске фондове за архиве у Војводини*. Уз уважавање свих специфичности архивске грађе и наслеђене архивске праксе сачињено је посебно Упутство за израду водича кроз архивске фондове у Војводини, које за разлику од Упутства за израду *Водича кроз архивску грађу* предвиђа приказивање фондова и збирки према редоследу у регистру архивске грађе, с тим да се на крају књиге даје попис фондова према шеми општег инвентара.⁴⁶ У оквиру едиције *Водич кроз архивску грађу Србије*, последњих година су приређени и издати во-

⁴⁵ Јован Валрабенштајн и др., *Водич кроз архивске фондове Архива Војводине*, прва свеска, Архив Војводине, Нови Сад 1999.

⁴⁶ Архив Србије, Београд, 04 бр. 1196, 26. децембар 2002; Зоран Вељановић, Татјана Сегадинчев, *Водич кроз архивске фондове за архиве у Војводини*, Друштво архивских радника Војводине – Мало историјско друштво, Нови Сад 2014, 13–32, 75–97, 113–117.

дичи за архиве у Ваљеву (2004), Зрењанину (у два тома, 2007. и 2013, премда је други том још увек у штампи), Новом Пазару (2008), Краљеву (друго издање, 2010), Зајечару (2011), Суботици (у два тома, 2012. и 2015) и Нишу (ново издање, 2013), а још пре тога за архиве у Врању (2000), Крушевцу (1998), Нишу (1996), Краљеву (прво издање, 1993), Београду (у два тома, 1984. и 1991), Титовом Ужицу (данас Ужице, 1990), Чачку (1988), Светозареву (данас Јагодина, 1984), Смедеревској Паланци (1980), Крагујевцу (1978) и за Архив Србије (у два тома, 1973. и 1975).

Изван едиције *Водич кроз архивску грађу Србије* издати су водичи за више архива: Историјски архив Неготин је објавио водич 2002, с тим да је на књигу, без дозволе Редакције, ставио наслов ове едиције, те је и у националној библиотечкој бази података COBIB. SR водич заведен као да припада едицији. У периоду 2003–2005. година, Историјски архив „Срем“ у Сремској Митровици је објавио водич у четири тома, а грађа је структурирана полазећи од шеме општег инвентара. Историјски архив Лесковац је свој водич, објављен 2004. године, назвао прегледом, а грађа је такође структурирана према шеми општег инвентара. Архив Србије је 2006. године објавио водич за грађу која се чува у Архиву Српске православне епархије будимске. Архивска грађа је груписана у фондове Будимске епархије (фондови управе, фондови друштва, фондови задужбина), личне фондове и збирке. Поред тога, Архив Југославије је израдио водиче за посебне групе грађе. У водичу из 2000. године представљени су фондови настали у периоду Краљевине Југославије, а структурирани су у групу фондова централних органа власти и групу фондова финансијских, привредних и политичких организација и институција, са даљим дељењем у подгрупе. Водич из 2007. године, у којем су представљене збирке, не подразумева даље структурисање архивске грађе; док водич из 2014. године, за архивску грађу из периода 1945–2006, фондове дели у три групе: шеф државе, законодавна власт, извршна власт.

Структурна шема

Још у Закону о Државној архиви из 1898. године можемо да приметимо „примордијалну“ шему за структурисање архивске грађе. Према групам докумената, успостављена је и организациона структура Државне архиве, која је укључивала политичко, историјско, административно и законодавно-судско одељење.⁴⁷ У наредном развојном периоду архива у Србији, у онима у којима је организациона структура произилазила из структури-

⁴⁷ *Српске новине*, бр. 271, 11. децембар 1898.

сања архивске грађе била су формирана одељења за грађу старог и грађу новог периода, са 1918. као граничном годином. Израда структурне шеме и структурисање архивске грађе у југословенским архивима, седамдесетих и осамдесетих година 20. века, временски су се поклопили са најживљим друштвено-теоријским структуралистичким расправама у свету. Структурна шема која је тада сачињена важи и данас у архивима у Републици Србији.

Структура је појмовна апстракција, где се у конкретним односима који изгледају као непрегледно, разноврсно, шаролико мноштво, ипак путем анализе откривају одређене повезаности и правилности елемената, те стога можемо да говоримо о систему, односно структурној шеми. Од начина на који је разрађена шема за структурисање архивске грађе зависи да ли ће у пракси грађа моћи успешно и без потешкоћа да се групише. У ствари, структура архивске грађе је само супструктура зависна од шире целине, од структуре друштвеног уређења и државне организације. Према структуралистичким теоријама, структура друштва се схвата као нешто несвесно, самоникло и безлично. Структура је повезана са људском делатношћу, али не као нешто што је изграђено, остварено, што је резултат, сврха и циљ, већ као нешто што је спонтано и као такво основа која претходи сваком делатном субјекту, којег унапред одређује.⁴⁸ Свет не може да се објасни полазећи од субјекта, већ од анализе безличног поретка који влада у друштву. Тај поредак подразумева распоред сила и систем власти, као и то да свако знање зависи од ових односа моћи. Сваку културу одређује поредак у којем су моћ и знање спојени. Овај спој садржан је у „архиву једног друштва“,⁴⁹ под којим појмом подразумевамо дискурс који омогућава прописе, правилнике, документима, књиге и текстове. Под „архивом једног друштва“ не мислимо на скуп свих текстова и докумената које нека култура чува, нити на установу која их чува, већ на услов за исказивање знања, односно структуру која омогућује и уређује сингуларне и расуте исказе. Према томе, задатак архива као установа заштите архивске грађе је да саставе шему за структурисање грађе према „архиву једног друштва“, тј. друштвеној структури знања и моћи. Та структура се на најбољи начин показује у раду стваралаца, њиховом положају у друштву и држави, као и делатностима и функцијама које су обављали.

⁴⁸ Claude Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, 339–340; Ž. Derida, „Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka“, 299–301.

⁴⁹ Мишел Фуко, *Археологија знања*, Плато – Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Београд – Нови Сад 1998, 137–143, 195–200.

Осим тога, приликом структурисања архивске грађе не можемо да дозволимо синхронизован приступ, познавање само једног времена, што је манир лингвистичких теорија структуре, већ наше анализе морају бити засноване на дијахронији, односно испитивању историјских промена друштвене структуре, које се дешавају као преломи и изненадна догађања.⁵⁰ Треба узети у обзир друштвене и политичке промене током времена, у којем су ствараоци мењали, прилагођавали и одржавали своју делатност, односно настајали и приводили крају свој рад, о чему сведочи грађа коју су стварали.

Досада смо већ донели закључак о првенству општег инвентара у односу на остала (научно)информативна средства када се ради о структурисању архивске грађе, као и то да је прво питање које стоји у вези са општим инвентаром управо израда структурне шеме. Упутство о општем инвентару архивске грађе из 1968. године дозвољава структурисање грађе на различите начине: „према периодици, врсти или према областима делатности друштвене заједнице (стари период, социјалистички период и сл., управа, судство, привредне организације и др., збирке, приватне архиве и сл.)”. Другим речима, Упутство даје слободу да структурну шему утврђује „сваки архив према својој унутрашњој подели (групацији) фондова односно збирки.” Међутим, Упутство о изменама и допунама Упутства о општем инвентару архивске грађе, које је донесено 1985. године, прописује јединствену и обавезну шему за структурисање архивске грађе, а Упутство за израду водича из 2002. године захтева да се следи општи инвентар, јер у водичу „приказ сваког фонда или збирке врши се по једном строго утврђеном редоследу јединственом за све. Приказују се по периодима и групама и редоследом у оквиру група по редоследу (класификационој шеми) из Општег инвентара.“

Ипак, шема за структурисање архивске грађе није проистекла из намера да се унапреди и разради општи инвентар, који је информативно средство са првенством структуре, већ је састављена ради успешније и систематичније израде прегледа фондова и збирки у едицији *Архивски фондови и збирке СФРЈ*. Нову шему, која је настала утврђивањем правила за преглед фондова и збирки из 1974. године, 1980. је усвојила и Редакција едиције *Водич кроз архивску грађу Србије*. Први водич израђен према овој шеми био је водич Архива у Светозареву (данас Јагодина).⁵¹ Тек након тога, нова шема је званично усвојена у упутству за општи инвентар (1985), а

⁵⁰ F. Sosir, *Opšta lingvistika*, 97–119; Ž. Derida, „Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka”, 306–310.

⁵¹ Радмила Тошић (пр.), *Водич Историјског архива „Средње Поморавље” Светозарево*, Историјски архив „Средње Поморавље”, Светозарево 1984.

потом и у два упутства за водич (2002). Међутим, и у овом случају настао је терминолошки дублет. Иста шема, у упутству за општи инвентар (1968, 1985) именује се као „структурна шема“, а као „класификациона шема“ у правилима за преглед фондова и збирка (1974) и упутствима за водич (2002), што опет може да доведе у заблуду да се ради о класификацији архивске грађе и сређивању докумената унутар фондова и збирки.

Класификациона шема, која је и данас у употреби у архивима у Републици Србији, подразумева три критеријума за груписање архивске грађе, односно хијерархијску поделу грађе на више нивоа, а уз употребу децималног система, тј. бројних и словних ознака. Највише нивое можемо да назовемо суперструктуром, а нижи нивое инфраструктуром.

Дакле, сва архивска грађа се на првом нивоу разврстава према критеријуму врста архивских целина, што укључује и врсте стваралаца, на: А. архивске фондове државних органа, установа, организација и других институција; Б. личне и породичне архивске фондове и Ц. збирке. Одмах у другој књизи (1980)⁵² едиције *Архивски фондови и збирке СФРЈ*, уместо слова Ц за групу збирки је уведена ознака В. Овакав начин означавања и данас користе архиви у Републици Србији, јер структуру архивске грађе представљају ћириличким писмом. Ипак, с обзиром на наслеђену праксу, архиви у АП Војводини и даље користе ознаку Ц, иако (научно)информативна средства публикују ћирилицом. На другом нивоу, фондови из групе Б се деле на: Б.1. породичне и Б.2. личне, и у овој групи нема даље поделе и дубљих нивоа, као што се у групи Ц збирке уопште не разврставају, већ се остаје на првом нивоу. Фондови из групе А се на другом нивоу групишу према критеријуму који подразумева области друштвених делатности, тј. на следеће подгрупе: А.1. управа и јавне службе; А.2. правосуђе; А.3. војне јединице, установе и организације; А.4. просветне, културне и научне установе и организације; А.5. социјалне и здравствене установе; А.6. привреда и банкарство; А.7. друштвено-политичке организације, друштва и удружења; А.8. верске установе и организације и А.9. остало. У подгрупам 1, 2, 3 и 6 групе А, на трећем нивоу се архивски фондови разврставају према трећем критеријуму, односно према историјским периодима. Подгрупа „управа и јавне службе“ се периодизује на: А.1.1. архивски фондови до краја феудалног периода, А.1.2. архивски фондови од почетка капиталистичког периода до 1918, А.1.3. архивски фондови 1918–1941, А.1.4. архивски фондови 1941–1944/1945. и А.1.5. архивски фондови после 1944/1945; подгрупа „правосуђе“ подразумева: А.2.1. период до 1944/1945.

⁵² Средоје Лалић (гл. и одг. ур.), *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ. СР Србија*, Савез друштава архивских радника Југославије, Београд 1978.

и А.2.2. период после 1944/1945; подгрупа „војне јединице, установе и организације“ је временски подељена на: А.3.1 период до 1941. и А.3.2. период од 1941, док подгрупа „привреда и банкарство“ се дели на: А.6.1 период капитализма и А.6.2. период социјализма. У подгрупама А.4, А.5, А.7 и А.8, трећи ниво поделе опет подразумева критеријум друштвене делатности, а четврти и пети ниво поделе, који је присутан у неким од група, односно подгрупа обавља се такође према критеријуму делатности.

У вези са структурисањем архивске грађе стоји проблем који се тиче сигнатуре фондова и збирки, те односа евиденција и информативних средстава о архивској грађи. Наиме, у складу са упутствима за општи инвентар сигнатура фонда или збирке произилази из структурисања архивске грађе, употребе класификационе шеме и словно-бројчаних ознака за подгрупе. Сигнатура се одређује тако што се на класификациону ознаку додаје редни број уписа фонда или збирке у подгрупу. Међутим, у архивима у АП Војводини, сигнатура фонда или збирке се утврђује према реду уписа у регистар архивске грађе. Не ради се само о наслеђеној пракси прописаној раније важећим Правилником (1975),⁵³ већ још више о тумачењу важећег Правилника о регистрима архивске грађе да сигнатура треба да се одређује из основне евиденције, а не из информативног средства, односно документације која се води уз регистар како је општи инвентар дефинисан Правилником.⁵⁴ На темељу ових разлика у архивској пракси, настало је посебно упутство за водич за архиве у АП Војводини.

Посматрајући класификациону шему, одмах уочавамо нејасноће у вези са периодизацијом архивске грађе. Најпре примећујемо да гранична година између феудалног и капиталистичког периода није прецизно одређена. У уџбенику из архивистике (2006) одређује се да је „капиталистички период од српске буржоаске револуције (1804) до завршетка Другог светског рата (1944/45).”⁵⁵ Ипак, најважнији циљеви Првог и Другог српског устанка били су ослобађање од Турака и стварање сопствене државе, а слободан грађанин и слободан сељак важне последице које је Српска револуција изнедрила: „Развитак српских варошких насеља, осетно јак [тек] после прелазног периода 1830–33, допринео је да се изврши поларизација дотадашње мање-више монолитне српске друштвене средине [...] Та нова

⁵³ Правилник о садржини и начину вођења Централног каталога архивских фондова у САП Војводини, евиденције о архивима, архивским одељењима и архивској грађи и евиденције о архивској грађи у земљи и иностранству која се односи на САП Војводину, донет на основу Закона о архивској грађи и архивској служби из 1976.

⁵⁴ Милена Поповић Субић, *Реч-две о евиденцијама*, Архивски гласник, год. 2017/бр. 12, Београд 2017, 13; Слободанка Цветковић, *О сигнатури фонда/збирке*, исто, 15.

⁵⁵ Богдан Лекић, *Архивистика*, 174.

друштвена формација варошана, која се разликовала по производној и професионалној структури, означавала је почетни степен у израстању модерног српског грађанства и први чврст корак у увођењу капиталистичке привреде новог доба.” Тек након доношења хатишерифа 1829, 1830. и 1833. године почело је озбиљно да се ради на озакоњењу сеоских поседа као приватних имања и решавању статуса грађанина у погледу привредне делатности. На Спасовској скупштини 1834, а потом и на Сретењској скупштини на којој је донет Устав 1835. године „објављено је укидање спахијских права и озакоњење сељачке слободне баштине“, као и учешће грађанског слоја у власти.⁵⁶ Стога, ако желимо да за критеријум периодизације архивских фондова узмемо историјски прелаз између феудализма и капитализма, у том погледу је ближа и много значајнија 1835. година, него што би то била 1804, док време Српске револуције 1804–1835. година такође завређује да буде посебан историјски период. Међутим, питање је да ли би постојећи архивски фондови могли без потешкоћа да се уврсте у неки од ових периода и где би нпр. припадао фонд Књажевска канцеларија 1815–1839, који се чува у Архиву Србије.

Узимајући у обзир архивску грађу коју чувају архиви у АП Војводини, преломне године нису ни 1804. ни 1835, већ 1848, 1849. и 1861. година.⁵⁷ Револуција 1848/49. донела је значајне ломове и епохалне обрте у великом делу Европе. Укидање феудализма, признавање грађанских права и слобода, ослобађање националног духа, све су то револуционарне тековине, које су довеле до огромних друштвених и државних промена, што је евидентно и у раду стваралаца архивске грађе. С обзиром на територију која данас припада Аутономној Покрајини Војводини у оквиру Републике Србије, Револуција 1848/49. године свакако завређује да буде посебан историјски период у којем се одвијала Мађарска револуција, али истовремено и Српска револуција у Аустријском царству. У овом периоду настајала је специфична архивска грађа у односу на период до 1848. године. Најпре, овде спада фонд Српски народни покрет 1848–1849, који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима и фонд Магистрат – Окружни одбор – Панчево 1848–1849 у Историјском архиву у Панчеву. Ради се, дакле, о институцијама револуционарне власти,

⁵⁶ Владимир Стојанчевић, *Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839.* у: Владимир Стојанчевић и др., *Историја српског народа*, књ. 5, т. 1, *Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*, Српска књижевна задруга, Београд 1981, 92–95, 121–124, 128–140.

⁵⁷ Дејан Јакшић, *Прилог периодизацији старијих архивских фондова (до 1918) у Војводини*, Архивски анали, год. VIII/ бр. 8, Друштво архивских радника Војводине, Нови Сад 2014, 5–10.

које су први пут стварале архивску грађу на српском језику, за разлику од претходног периода у којем је администрација дуго вођена на латинском, а последњих деценија пред Револуцију и на мађарском језику. Један од историјских периода свакако би требало да буде и време Војводства Србије и Тамишког Баната 1849–1861. година, када су Срби први пут званично добили своју аутономну територију независну од Угарске, мада ипак под окриљем апсолутистичког бечког двора.⁵⁸ Поменуте промене суверенитета садржане су у неколико десетина архивских фондова, који се чувају у архивима у АП Војводини. Ова архивска грађа српско-банатских органа власти писана је на немачком језику, сасвим различито од претходних периода власти, што смо већ објаснили, али и наредних периода када је на овим просторима власт администрирала на мађарском до 1918. година, а потом на српском, осим периода окупације 1941–1944/45, када су у употреби такође били мађарски и немачки језик.

Међутим, у архивима у АП Војводини, описана периодизација за архивску грађу старог периода, до 1918. године, није увек применљива, чему значајно доприноси чињеница да извештај број фондова ипак није правилно разграничен. Вероватно је то један од важних разлога због чега се у Упутству за израду водича кроз архивске фондове за архиве у Војводини из 2002. године захтева пописивање фондова „на основу измењене, осавремењене и у условима војвођанских архива прилагођене, класификационе схеме.“ Дакле, почетни период у подгрупама „управа и јавне службе“, „правосуђе“ и „војне јединице, установе и организације“ су „архивски фондови до 1918“, док је такође у подгрупи „привреда и банкарство“ избачен један ниво поделе, односно „период капитализма“ и „период социјализма“. Неке од ових измена у периодизацији архивске грађе прихватили су чак и многи архиви у средишњој Србији, иако Упутство о водичу које за њих важи није измењено, нити је измењена структурна шема у упутству за општи инвентар. Штавише, одступања су присутна од самог почетка. Већ у другој књизи (1980) едиције *Архивски фондови и збирке СФРЈ*, архивска грађа Историјског архива Београд је приказана тако да није у потпуности испоштована прописана класификациона шема. Уз измену шеме израђен је и двотомни водич овог архива (1984, 1991). Неки од архива су чак били склони да приликом структурисања архивске грађе формирају „међугрупе“, јер архивске фондове чија је грађа настајала кроз дуже време нису могли да ставе у један од прописаних периода. Тако је нпр. Историјски архив Ниш сврстао фонд Пореска управа Среза алексиначког у „међугрупу“ А.1.3–4, што би значило да се грађа протеже кроз прописане периоде „ар-

⁵⁸ Зоран Стевановић, *Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1861)*, Архив Војводине, Нови Сад 2014, 15–51.

хивски фондови 1918–1941” и „архивски фондови 1941–1944/45”. Слично је са фондом Сићевачка земљорадничка виноградарска задруга, које је у „међугрупи“ А.6.1.5–2.5, јер се ради о задрузи чија је грађа настајала кроз „период капитализма“ и „период социјализма“,⁵⁹ или у Историјском архиву Ваљево, где су у „међугрупи“ А.1.2–4. фонд Начелство Округа ваљевског и други фондови.⁶⁰ Осим тога, време од 1990. године би требало да се схвати као посебан период за груписање архивске грађе с обзиром на значајне друштвено-политичке, територијалне и привредне промене.

У погледу структурисања архивске грађе према критеријуму друштвених делатности, такође уочавамо разне недоумице и потешкоће. Већ смо утврдили да постоје две одвојене групе: А.1. управа и јавне службе и А.2. правосудје. Међутим, оваква подела пре свега не може консеквентно да се спроведе код архивске грађе која се чува у архивима у АП Војводини, а која је настајала до Револуције 1848/49. године. Иако је Монтескје (Charles-Louis Montesquieu) још 1748. године поставио темеље модерне поделе власти на законодавну, извршну и судску,⁶¹ ипак, ова идеја је у Аустријском царству почела да се реализује тек сто година касније, након Револуције. У периоду пре Револуције, законодавна, извршна и судска власт нису биле јасно раздвојене. Мешовити модел где су у једној личности, односно једној институцији или једном телу били обухваћени и помешани различити делови власти препознаје се у архивској грађи многих фондова, нпр. у фондовима Бачко-бодрошке, Торонталске и Тамишке жупаније, који се чувају у Архиву Војводине или у фонду Магистрата Слободног краљевског града Новог Сада у Историјском архиву Града Новог Сада. Чак и након Револуције, поред напретка у подели власти, евидентни су били рецидиви претходних времена у виду нових облика мешаних власти, чија архивска грађа се такође чува у архивима у АП Војводини. Такве су нпр. биле мешовите политичко-судске среске службе Војводства Србије и Тамишког Банта, које су функционисале од 1854. до 1861. године. Свака од среских служби је била једна целовита институција власти, која је истовремено обухватала и политички и судски делокруг послова. Стога је Мешовита комисија, као централни круновински орган, требала да обезбеди да мешовите среске службе функционишу и као политичка тела и као судови, а ипак и то да у оквиру једне службе ова два делокруга буду раздво-

⁵⁹ Љиљана Ђуровић, Невенка Вучковић (пр.), *Водич Историјског архива Ниш*, Историјски архив Ниш, Ниш 2013, 39.

⁶⁰ <http://istorijskiarhiv.rs/fondovi-i-zbirke/a-arhivski-fondovi-drzavnih-organa-ustanova-organizacija-i-drugih-institucija/a-1-uprave-i-javne-sluzbe/a-1-2-4-arhivski-fondovi-do-1944/>, 21. јул 2018.

⁶¹ Montesquieu, *O duhu zakona*, том I, Filip Višnjić, Beograd 1989, 175–186.

јена и осамостаљена, да воде одвојене послове и посебне деловоднике.⁶² С друге стране, Сретењски устав⁶³ и наредни устави Кнежевине и Краљевине Србије нису предвиђали потпуну поделу власти на законодавну извршну и судску. Из тих разлога, многи од архивских фондова из овог периода, а који се чувају у Архиву Србије, не могу једноставно да се сврстају у неку од група коју нуди прописана класификациона шема за структурисање архивске грађе, нпр. фондови Књажеске канцеларије и Државног савета. Приликом структурисања архивске грађе, фондови институција мешовитих власти су обично сврставани у групу „управа и јавне службе“, а према процени да су састављени претежно од докумената која су проистекла из обављања управних функција. Међутим, овакав поступак представља вештачко гурање архивских фондова у групе које не одговарају самој садржини архивске грађе. Врло ретко, али у пракси је познато и структурисање архивске грађе према мешовитим групама. Тако у водичу Архива Југославије из 2000. године постоји група архивске грађе „врховни законодавни, управни и управно-судски органи“.⁶⁴

Након свега, чини нам се да је класификациона шема за структурисање архивске грађе у архивима у Републици Србији, упркос периодизацији коју укључује, ипак састављена синхронијски и анахроно. Употребљена је савремена друштвена структура, али јединствено и за старије приоде. Једна од последица такве примене је и то да у феудалном периоду имамо раздвајање управе и судства, што је *contradictio in adjecto*. Осим тога, класификациона шема је крња, јер у савременој друштвеној структури не препознаје групу „законодавство“, те се питамо где би Архив Србије требало да сврста фонд Народне скупштине, институције која је Намесничким уставом (1869) добила законодавну власт.⁶⁵ Исто тако, у коју групу архивске грађе би Архив Војводине требало да сврста фонд Скупштине Социјалистичке Аутономне Покрајине Војводине, као законодавног тела.

⁶² Зоран Стевановић, *Комисије Српског Војводства и Тамишког Баната – Темишвар (1851–1861). Мешовита комисија за Српско Војводство и Тамишки Банат – Темишвар (1854–1861), 1854–1861, Президијални списи, Аналитички инвентар (1856–1861), XVI/2, Архив Војводине, у штампи, поглавље: Историјат и рад Мешовите комисије.*

⁶³ *Устав Књажества Србије. Издањ и закљетвомъ потврђењ о Срејенској скупштини 1835 год.*, у Књажеско-Србској Типографији, у Крагуевцу 1835.

⁶⁴ Комнен Пијевац, Миладин Милошевић, Вукман Борчић, *Водич кроз фондове Краљевине Југославије*, Архив Југославије, Београд 2000.

⁶⁵ *Устав Књажества Србије. Проглашен на Пејтров-дан на Великој народној скупштини државној у Крагуевцу о Духовима 1869. године*, Државна штампарија, Београд 1869.

Закључак

У вези са структурисањем архивске грађе постоји много проблема и нејасноћа. (Научно)информативна средства помоћу којих се врши структурисање нису једнозначно дефинисана, нити је уједначена пракса њихове израде. Често није потпуно јасно шта је водич кроз архивске фондове и збирке, односно водич кроз архивску грађу, а шта преглед фондова и збирки или општи инвентар, како да их разликујемо, каква је веза између њих, које податке треба да садрже, да ли су важнији квантитативни или подаци о садржају, коју терминологију треба да употребљавамо.

Прописана је јединствена класификациона шема за структурисање архивске грађа, а да је донекле необичан начин на који је настала. Наиме, општи инвентар је схваћен као информативно средство са првенством структуре према којем се руководе и друга (научно)информативна средства када групишу архивску грађу, а опет, класификациона шема није изворно састављена за општи инвентар, већ за преглед фондова и збирки. У погледу периодизације, показало се не само то да неки архиви нису у потпуности поштовали прописану класификациону шему, већ више да она није потпуно прикладна за постојеће фондове, њихов степен сређености и разграничења. На крају, утврдили смо да је прописана класификациона шема анахронна, јер савремену поделу управе и судства погрешно претпоставља и за оне периоде у којима такве поделе није било, те не дозвољава управно-судске или друге „мешовите” групе, или нпр. јединствену групу за све органе власти и јавне службе. С друге стране, класификациона шема не узима у обзир сва цивилизацијска достигнућа, јер не препознаје засебну делатност законодавства.

У време када је састављено Упутство о општем инвентару архивске грађе (1968), архивима је била дата слобода да структуришу архивску грађу према шеми коју су самостално разрадили. Можда би и данас требало да размишљамо о слободнијем приступу и о новој класификационој шеми, која би пре свега важила као препорука и представљала опште смернице, док би сваки од архива структурисање спроводио према класификационој шеми примереној и прилагођеној фондовима и збиркама које чува.

Архиви у свету данас такође структуришу архивску грађу, а неки од њих користе шему која делимично подсећа на класификациону шему прописану за архиве у Републици Србији. Ипак, структурисање архивске грађе је толико разноврсно да се често у истој националној архивској мрежи грађа структурише различито од архива до архива. С друге стране, када је у оквиру архивске делатности у Србији била састављена јединствена класификациона шема, намера је била да се додатно повежу ствараоци који су

обављали сличне делатности, архивска грађа сродне провенијенције и имаоци сродне грађе. Међутим, сматрамо да у циљу њиховог бољег повезивања, решења не би требало да се проналазе у чврстим класификационим шемама које архивској грађи не одговарају у потпуности. У данашњој архивистици, високом нивоу повезивања различите архивске грађе, великог броја стваралаца, провенијенција, функција, контекста, имаоца, значајно доприносе међународни архивски стандарди. Њихова примена у (научно)информативним средствима, којима се структурише архивска грађа, свакако би била веома драгоцене. Упутство за израду водича из 2002. године већ претпоставља употребу Општег међународног стандарда за опис архивске грађе [ISAD(G)] и Међународног стандарда нормативног записа за правна, физичка лица и породице [ISAAR (CPF)]. У погледу Међународног стандарда за описивање функција (ISDF), важно је да се напомене: „Функције су генерално препознате као стабилније од административних структура, које се често спајају или раздвајају за време, када се врше промене.”⁶⁶ Стога би употреба стандарда ISDF могла додатно да повеже делатности које су препознате структурисањем архивске грађе. Као што смо видели, (научно)информативна средства помоћу којих се врши стурктурисање архивске грађе подразумевају и такве податке ради којих би своју примену могао да има и Међународни стандард за описивање установа које чувају архивску грађу (ISDIAH). У сваком случају, међународни архивски стандарди не прописују унапред тачно одређене периоде, делатности, класификационе групе и подгрупе, те је упоредо, уз њихову примену могуће и слободније структурисање архивске грађе.

⁶⁶ Zdenka Semlić Rajh, *Opis funkcija korporativnih tijela i ličnih osoba u arhivskoj teoriji i praksi*, Arhivska praksa, god. 16/br. 16, Tuzla 2013, 269.

Zoram STEVANOVIĆ

THE PROBLEMS OF STRUCTURING OF ARCHIVAL HOLDINGS
IN ARCHIVES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

In archival activities in the Republic of Serbia, the structuring of archival holdings is carried out during the production of (scientific)informative assets such as: summary of fonds and collections, general inventory and guide through archival fonds and collections, respectively guide through archival holdings. By structuring, we further emphasize the contents of archival holdings, namely related characteristics of contents of different archival whols. Structuring is being performed in different ways by usage of different schemes, but in the meantime a unique classification scheme was prescribed and adopted, according to which archival fonds and collections should be grouped, both in the summary, as well as in the general inventory and guide. However, in practice it was shown that we can not classify many archival fonds in one of the foreseen groups without difficulties and that there many confusions, difficulties and problems appear. Although the existing classification scheme is in use over many decades, however, it seems to us that the scheme is not entirely suitable for the archival holdings, which is kept in archives in the Republic of Serbia and especially in the Autonomous Province of Vojvodina.